

A magyar poème d'humanité és a nagyvilág

Vajon az angolokat, franciákat érdekli-e különösebben, hogy a *Kaint*, *Manfredot* és az *Atidomított idomtalant* megíró Byron vagy Milton *Elveszett paradicsoma*, Hugótól a *Századok legendái* megjelent-e például magyar fordításban, hányszor és mikor? És Dante, Cervantes, Goethe, Dosztojevszkij „világirodalmi híre” vajon érdekli-e az olaszokat, spanyolokat, németeket, oroszokat annyira, mint bennünket az, hogy a magyar irodalom legmesszebbhangzó életművei valóban messze hangzanak-e? Lélekben mindig kihúzzuk magunkat, ha Petőfi, Madách, Vörösmarty nemzetközi ismertsége kerül szóba. „Kis nép — nagy irodalma” fogalmazzuk a hatásos ellentétpárt. Vajon a filológiai fölmérés, a számadatok, a statisztika igazolják-e nagyjaink nagy hírét?

Madách-évfordulót ünneplünk; ha van messzehangzó szavú írónk, olyan, akire érdemes lenne az egész civilizált világnak ma is, holnap is figyelnie, az ő. Vajon a 150. évfordulón, amely nemzeti és nemzetközi tudós-összejövetelek és kirukkolások kitűnő alkalma, és vajon az évfordulók nélküli hétköznapiakon nem a róla elhangzott obligát méltatások és pohárköszöntők, hanem *Az ember tragédiája* szavai, az ő gondolatai jutnak-e el mindazokhoz, akik rezonálnak-rezonálhatnának rá?

Napok óta filológiai és irodalmi folyóiratokat böngészek világirodalmi nyomaikat keresve. S ahogy gyűlnek asztalomon a több országbeli kiadványok, s ahogy cédulázgatom a róla szóló bibliográfiákat, egyre gyakrabban suhint meg a kétely: noha jóval több már mennyiségileg, sor és lapszám szerint az, amit róla írtak, mint amit ő maga papírra vetett, vajon élő-e, erőtadó szellemi táplálék-e az, amit alkotott? S a magam meggyőzésére, kételyeim eloszlatására, elővettem magát a *Tragédiát*. Természetesen nem a holland, örmény, lengyel, svéd, japán, ukrán, szlovák, szerb-horvát, olasz, eszperantó, jiddis — a hatvannál több idegen nyelvű — fordításban, hanem anyanyelvemen, magyarul. Elővettem, újraolvastam, s néhány órára belemerültem az egyszer való csodába. S még ha a több tucatnyi fordítás természetszerűleg csak részértékeit tolmácsolhatja az egész nagyszerűségének, így is kell, így is szükséges, hogy minél több írásra, gondolatra szoruló ember az anyanyelvén, az eredeti mennél inkább megközelítő fordításban hozzájuthasson. Nem tudom lemérni, igaz-e a kis nép — nagy irodalom alternativa. De hogy a sztregovai remete nemcsak a magyaroknak alkotott, hanem az egész emberiségnek, s nemcsak korának, hanem a jövő számára is, az számomra már nem kétséges. Most már magabiztos nyugalommal, mindenféle komplexus nélkül lapozom a könyvészeti publikációkat, a hatást kutató, összemérő tanulmányokat, az idegen, a *Tragédiát* számomra érthetetlen nyelveken megszólaltató kiadásokat.

Am mosolyogjanak a mindig csak messzire tekintők, jólesik végigböngészni Szabó József huszonvalahány oldalas összeállítását a *Palócföld* 1969. 3. és 4. számában, jó tudni, hogy Balassagyarmaton van egy hétszáz darabot számláló, állandóan gazdagodó Madách magángyűjtemény, ahol a legkülönbözőbb kiadások, levelek, személyes dokumentumok mellett egy „magángyűjtő”, Szabó József összeállította az életrajzokat, monográfiákat, tanulmányokat, sőt még újságcikkeket is hetedhétországból.

Radó György fölmérése a *Filológiai Közlembnyben* a hatvanas évek közepéig követi nyomon a Tragédia-fordításokat, veti össze az átültetők eredményét az eredeti szövegével. Következtetésével egyetérthetünk, a költő-fordítók végeztek a legtisztesebb munkát: a szlovák Hviezdoslav (1905) és Stitnicky (1966), a héber Avigdor Haméiri (1924), a román Goga (1934), a cseh Bednář-Hradský (1960), a francia Rousselot (1962), az orosz Martinov (1964) — s örvendetes kivételnek számít a németre átültető Mohácsi Jenő (1933).

Jó olvasni, hogy első, 1892-s idegen nyelvű előadása óta színpadon; a bécsi Burgtheater 1930-as előadása és rádióközvetítése óta a rádióhullámokon, az ötvenes évektől pedig a tévé képernyőjén is milliókhoz jutott el a végső tanulság: Ember küzdj és bizva bízzál! Jőlesik olvasni, hogy bár — a cári Oroszországban, a fasiszta Olaszországban például — a cenzúra elnémította, elkobozta, zúzdába küldte, a Tragédia mégis él, sőt élőbb, időszerűbb, mint valaha. És a nézők, olvasók millióinak tudatában és a tudósokéban, akik nem győzik számbavenni előzményeit és hatását, szellemi rokonait; a világirodalom klasszikusainak jó része szóba kerülhet a Tragédia kapcsán, az említettekén kívül: Shelley, Ibsen, Flaubert, Eminescu, Alfred de Vigny, Mickiewicz — és sorukat hosszan folytathatnánk.

K.A.

A GYAKORLATI MEGOLDÁSOK KÉRDÉSE A SZOCIOLÓGIAI KUTATÁSBAN

(Era socialistá, 1972. 6. [14.]

A probléma kifejtésében Cătălin Zamfir a szociológiának a szocializmusban betöltött egyre nagyobb szerepéből indul ki. Ebben a szerepkörnövekedésben döntő funkciója éppen annak a ténynek van, hogy a társadalom számos kérdésben a szociológiától vár javaslatokat nagy jelentőségű gyakorlati problémák megoldására. A szerző szerint ennek a jogosult igénynek az érvényesítésében tekintettel kell lenni arra, hogy viszonylag stabil, de komplex társadalmi körülmények között a szociológia sem ajánlhat úgynevezett abszolút érvényű gyakorlati megoldásokat. Létezik a gyakorlati megoldásoknak számtalan lehetséges változata, amelyek mindenkét egy még tökéletesebb, a fejlődő helyzetnek inkább megfelelő megoldással lehet helyettesíteni.

Nyilvánvaló, ahhoz, hogy ez a folyamat valóban egyre tökéletesebb megoldásokat eredményezzen, a társadalom mélyreható ismeretén kell alapulnia és kétfajta megismerési mechanizmusra kell épülnie: a *gyakorlati megismerésre* és a *tudományos megismerésre*. Mindkét megismerési mechanizmus úgynevezett „megoldástermelő” és szervesen összefügg egymással, bár viszonylagos önállósággal is rendelkezik.

A gyakorlati megismerés, jellegének megfelelően, nagyobb garanciát biztosít a ráépülő gyakorlati megoldások számára. Hátránya azonban, hogy válto-

zó helyzetekben egyre kevésbé használható megoldásokat sugallhat, ezért perspektívái is kisebbek.

Ezzel szemben a tudományos megismerés, bár sokkal nagyobb ismeret-akkumulációt feltételez, megoldásjavaslatai minőségileg magasabb rendűek, és nincsenek úgynevezett strukturális korlátai sem.

Mint hogy a hazai intenzív konkrét szociológiai kutatások még viszonylag újkeletűek és szociológusaink nagy része is viszonylag kevés tapasztalattal rendelkezik, az általuk nyújtott megoldás-javaslatok egy része nem tekinthető magas hatékonyságúnak.

A szerző joggal hangsúlyozza, hogy éppen e kétségtelen tény alapján a konkrét szociológusok által ajánlott megoldásmodellek a lesgigorúbb ellenőrzésre szorulnak. Különösen éles kritikával kell kezelni azokat az úgynevezett megoldásokat, amelyek nagyon általános jellegűek, és annyira nyilvánvalóak, hogy semmilyen tulajdonképpeni konkrét szociológiai elemzést nem is feltételeznek. Ezekkel a megoldásmodell-típusokkal rokon jellegűek Cătălin Zamfir szerint azok az ugyancsak hatástalan megoldásjavaslatok, amelyek bizonyos konkrét helyzetekre érvényes elméleteket és megoldásokat más helyzetekre is kritikátlanul alkalmaznak.

MADÁCH ÉS DOSZTOJEVSKJII (Helikon, 1972. 2.)

Az egyén tragédiája címmel az MTA Világirodalmi Figyelője Imre László debreceni irodalomtörténész tollából cikket

közölt Dosztojevszkij és Madách életművének közös problematikájáról. Ezt a közös problematikát a szerző Szerb Antal Magyar irodalomtörténetének egyik gondolatából terjeszti ki a *Bűn és bűnhődés* írójára is, abból, amit Madách „mint a XIX. század belső önellentmondását látott: individualizmus és kollektivitás, egyéniség és közösség megoldhatatlan szembenállását.” A kutató előljáróban emlékezett arra, hogy *Az ember tragédiája* hat évvel előzte meg a *Bűn és bűnhődés* megjelenését, azonos korszak hasonló ideológiai, erkölcsi, politikai folyamatai, a forradalmi apály idejének mély meghasonlása hatott mindkét alkotóra. Leszögezi továbbá, hogy a két író életrajzának, tudatfejlődésének számos mozzanata meglepő hasonlóságot mutat: Dosztojevszkij dogmamentes vallásossága és Madách objektív idealizmusa éppúgy rokontermészetű, mint ahogy jellemző mindkettőjük befeledfordulása a fiatal évek forradalmasságát, illetve az önkényuralom felülkerekedését követően; rokonítja őket antikapitalista és antiklerikális felfogásuk, valamint az, hogy mindketten bírálták a korai szocialista mozgalmak szektás szélsőségeit — Madách az utópista falansztert, Dosztojevszkij az anarchizmust. Szkepszisük mélyseges humanizmusa — szemben az emberi haladást konfliktusmentes folyamattá szelídítő illuzórikus elképzelésekkel — igenis pozitív, katartikus hatású volt. Viszonyukat a szocializmushoz, melynek ellentmondásosságát a reakció nem utolsósorban a dogmatikus vulgarizálás egyoldalúságát kihasznlva fordíthatta helyenként és időnként a maga álláspontjának tekintélyesebb tételére — a mai kutatás árnyaltan, a pozitívumok gondos és méltányos mérlegelésével veszi szemügyre.

A tanulmány tipológiai összevetésben vizsgálja a két mű feltehetőleg közös bölcséleti forrásait, pontosabban azokat a múlt század második felében elterjedt felfogásokat, irányzatokat, amelyek kimutathatóan hatottak mind Madáchra, mind Dosztojevszkijre. A vulgarizáló determinizmustól a Quételet-féle moralisztiztikáig (amelyet a két író valószínűleg Bitnicz, illetve Zajcev közvetítésében ismerhetett), Büchner és Vogt mechanikus materializmusától, a személyiségkultusznak Napóleon megtestesíttette, majd Nietzsche által megteoretizált változatáig és a szociál-darwinizmusig terjed az a széles eszmei skála, amely nyomon követhető a vizsgált alkotásokban, s amelyet mindkét író műve végkicsengésében elvet, meghalad. Lucifer a szerző értelmezésében azt az erőt képvi-

seli, amely az ember önbecsülésének, erkölcsi autonómiájának aláaknázására tör. Meggyőzőbbnek tűnik az a szellemes észrevétele, hogy Dosztojevszkij filozófiai regénye és Madách filozófiai drámája eltérő műfajuk ellenére közös szerkezeti elemet mutat: a szókratészi dialógus princípiuma mozgatja a cselekményt, állítja szembe az eszméket egymással és a valósággal. Imre László továbbá felismerni véli mindkét műben a menüposzi szatíra ama sajátosságát, amely tartózkodván a végső, megnyugtató konklúzió kimondásától, polifonikus szerkesztéssel minden eszmét és minden típust szóhoz juttat. Részben ez magyarázná a *Tragédia* és a *Bűn és bűnhődés* végtelenségig variálható interpretálási lehetőségeit. Itt a szerző voltaképp Madáchra is kiterjeszti, illetve alkalmazza a Dosztojevszkij-kutató Bahtyin polifónia-elméletét, amely a modern Dosztojevszkij-irodalom legárnyaltabb, legszellemelesebb hajtása.

A szerző végezetül kifejti, hogy „Madách és Dosztojevszkij egy-egy művének, majd művészetének összehasonlítása több kíván lenni egy világirodalmi párhuzam feltárásánál... a közös filozófiai források felkutatásával s a hasonló művészi eljárások kimutatásával a tipológiai komparatiztika lehetőségeit vettük számba.”

ÉRTÉKEK ÉS RENDSZER-ELMÉLET (Revista de filozofie, 1972. 11.)

A román Filozófiai Intézet nagyobb munkát készít elő a szocialista civilizáció és értékrendszere közötti összefüggésekről. A társadalomtudományok szakembereinek bevonásával rendszeres vitaüléseken elemzik a problémakör különböző vonatkozásait, a *Revista de filozofie* pedig megkezdte a vitaanyag közlését. Haralambie Ene cikke is e közlemény-sorozathoz tartozik, s arra a kérdésre próbál válaszolni, milyen távlatokat nyit a rendszer-elmélet az axiológia számára.

A szerző előljáróban megállapítja, hogy a modern rendszer-elmélet széles körű alkalmazása termékeny módszertani lehetőségeket rejt magában nem csupán a technika világában, hanem a társadalmi jelenségek területén is. Rendszernek viszont csak azokat az összességeket tekintethetjük, amelyek jól meghatározott, kölcsönhatásban levő részelemeket foglalnak egybe, s ugyanakkor egy „cél” független megvalósítására irányuló stabil tevékenység-rendszert alkotnak.

Ami a „cél” illeti, a társadalmi rendszerek esetében ez nem más, mint az az érték, amelynek megvalósítására az adott rendszer törekszik. Ennek leszögezése azonban felveti azt a kérdést, hogy mi az értéknek mint társadalmi viszonyoknak a szerepe a rendszerek általános elméletében. Ene válasza így hangzik: az értékek — az általánosság különböző szintjein — közvetlenül irányítják az összes társadalmi akció-rendszereket, ezek viszont az emberi kölcsönhatások bizonyos módozatait, a társadalmi szükségletek kielégítését biztosító operacionális eszközöket jelentik. Meg kell jegyeznünk, hogy az értékek mint a társadalmi szükségletek kielégítését szolgáló tendenciák kifejezései csak bizonyos feltételek között, az adott rendszer állapotának, szerveztségének, belső erőforrásainak függvényeként operacionalizálhatók.

Az akció-rendszerek irányításában az értékek nem közvetlenül, hanem csak bizonyos hierarchizált funkciók közvetítésével érvényesítik hatásukat az egyénre. Az egyén számára viszont az említett operacionalizált struktúrák mint szabályok szövevényei jelentkeznek. A rendszer-elmélet perspektívájában tehát az értékeket mint a társadalmi szükségleteket hordozó cselekedeteket, akciók tendenciáit, vezérmotívumait kell felfognunk. Ezek az értékek természetesen nem az adott társadalmi cselekvés-rendszeren kívül léteznek, nem e rendszer kialakulása előtt, hanem az egyének, illetve a rendszer és a lét, a valóság közötti kölcsönhatás folyamán jönnek létre. Az érték nem rendelkezik autonómiával, hanem a társadalmi szükségletek dinamikáját fejezi ki; csak a társadalmi akció-rendszerrel való szerves kapcsolatában létezik.

A szakirodalomban felmerült a kérdés, nem lehetne-e az értékek bizonyos csoportját autonóm összességként mint rendszert felfogni és vizsgálni? Vannak jelenségek és érvek, amelyek e feltevést igazolják. Megfigyelhetők például bizonyos kölcsönhatások a különböző típusú és szintű értékek között; létezik bizonyos érték-hierarchia az alá- és fölrendeltség tekintetében; az értékek csoportjai viszonylag nyitottak, s ez lehetővé teszi folyamatos megújulásukat stb. Mindezek ellenére, Haralambie Ene szerint az értékek nem sorolhatók be a klasszikus elméletben leírt önszervező rendszerek kategóriájába. Természetesen, erre a megállapításra azzal lehetne válaszolni, hogy nem is kötelező az értékek sajátos rendszereinél a klasszikus rendszer-elmélet ismérveit alkalmazni. Ene koncedálja ezt

az érvelést, megjegyzi azonban, hogy akkor el kell fogadni azt a nézetet, amely szerint az értékeknek ez a „rendszere” nem illeszthető be rigorozusan a rendszer-elméletbe.

Az értékek autonóm rendszerként történő felfogása — Ene szerint — a kutatóknak ama óhajából, törekvéséből fakad, hogy az egyén és a társadalom számára pedagógiai célzatú modellt teremtsenek az életben való mindennapos eligazodás és cselekvés irányítására.

KALOTASZEG VONZÁSKÖRÉBEN (Tiszatáj, 1972. 11.)

Művelődéstörténeti emlékezés és a mai utazó-kutató benyomásai egészítik ki egymást Kósa László szépen megírt, igényes esszéjében (*Kalotaszeg ösvényein*). A szerző emlékezett az egykor Hunyadon élt házaspárra, Gyarmathy Zsigmondra, mindenekelőtt pedig feleségére, Hory Etelka annak idején népszerű író-asszonyra, aki a kalotaszegi népművészet felfedezéséért, „divatba hozásáért” oly sokat tett a múlt század végén. Az 1885-ös országos kiállításon szereplő gyereomonostori szobának nagy sikere volt; „Gyarmathyné meglátta a lehetőséget, sorozatban kezdte varratni a parasztasszonyokkal az addig egyedi darabokat, a kalotaszegi írásos-varrottas elindult hódító útjára. Hamarosan több európai országban keltett elismerést, az ügyes lokálpatrióta szervezés elérte, hogy Bécs, Berlin, Brüsszel divatlapjai fölfigyeltek rá. Bánffyhunyadon és környékén a leányiskolákban a másod-harmadosztályú tanulók kötelező tantárgyként tanulták készítését. Egyre több asszonyt sikerült rábeszélni, hogy kezdje el ismét a már-már elfelejtett kézimunkázást. Kereskedők jöttek tömeges rendelésekkel.”

A kuriózum, a divat jelentős művészek, tudósok figyelmét is felhívta a kalotaszegi népművészetre. Melkács Mihály, az etnográfus Jankó János többször is vendége volt Gyarmathyéknek. A lokálpatrióta kezdeményezés művészeti sikere összefügg az angol Ruskinnak és követőinek, William Morrisnak, a modern iparművészet megteremtőinek európai hatásával. A „gödöllőiek” néven ismert művészecsoporthoz (Körösfői Kriesch Aladár volt a vezérük) ugyancsak fölfedezte a maga számára Kalotaszeget. Rozsnyay Kálmán újságíró, Gyarmathy Zsigáné londoni megbízottja révén vált „a századforduló egész sor jelentős személyi-

sége a magyar népművészet barátjává: Zola, Oscar Wilde, Kipling, Sarah Bernhard és mások. Megnyerte Morrisset és Ruskint, de leginkább a mozgalom harmadik jelentős alakját, Walter Crane grafikusát. Crane meglátogatta Kalotaszeget, elragadtatással írt a látottakról, „vázlatrajzai a távoli Angliában hirdették a vidék viseletének, kézimunkájának szépségét”. S Crane grafikáira bukkant rá, építészhallgatóként, Kós Károly, aki — temesvári származása ellenére — Kalotaszeg legismertebb művésze, írója lett. Kósa László végigkíséri Kós Károly alkotói pályáját, az építészét, a grafikusát, az irodalomszervezőt, az íróét — s ebben mindenütt a kalotaszegi ember jelenlétét látja meg. „A huszadik század magyar irodalmában nemegy írot táplált egy-egy táj, leginkább a szülőföld. Szabó Pál a napsugaras, tágas Bihar-országot írta kötetéről kötetre, Tamási Áron a szélességet emelte az irodalomba. Páratlan, amit Kós Károly cselekedett, egyetlen vidék teljes műveltségét tette közkinccsé: tollal, ceruzával, vonalzóval, rajzban, képen, írásban és szóban, kőbe, fába, irodalomba és történetírásba örökölte.” Kós tevékenységében azonban a szerző messzebb világitó példát is lát; nem tekinti ugyanis ettől függetlennek, hogy épp Kalotaszeg vált a kolozsvári falukutatás, népnyelvi, etnográfiai, történeti és szociológiai vizsgálatok műhelyvé.

AZ UNESCO PROGRAMJAI RÓL (Contemporanul, 1972. 50. [1361])

Jean Livescu, a romániai országos UNESCO-bizottság elnöke, az 1973—1974. évi programtervezetet értékelve rámutat, hogy a világszervezet kétéves terve egyben a közepes távú, 1978-ig szóló terv kezdeti szakaszának is tekinthető. A közepes távra tervezés általában előnyösebb, de nem minden vonatkozásban konkludens. Az oktatás viszonylatában például az úgynevezett UNESCO-prioritások megállapítása egyre nehezebb, ugyanis „mind az oktatás, mind a kulturális megnyilvánulás egyre szervezesebben kötődik a hagyományokhoz és a nemzeti formákhoz, illetve a nagyon differenciált helyi kifejezőmódokhoz”. Szerencsére azonban ugyanakkor megfigyelhető a nemzeti, illetve a regionális bizottságok egybehangoló munkájának tökéletesebbé válása, ami mégiscsak lehetővé teszi a nemzetközi szervezet esetében is a nemzeti—nemzetközi kapcsolásrendszer

tökéletes működését. A segítségre szoruló országok oktatásügyi problémáit már semmiképpen sem lehet másutt érvényes modellek egyszerű átültetésével megoldani: az „endogen” megoldások alkalmazása nélkülözhetetlen.

A fontos kezdeményezések sorában szerepel a kultúrák további összehasonlító tanulmányozása. A kulturális hagyományok feltárása során nemcsak azokra a tradicionális elemekre összpontosítanak, amelyek a népek „létezését az időben biztosították”, hanem e kultúrák jelenkori dinamikájára is, amelyet a kultúra alkotó energiájának az élet technicizálódása közepette való kibontakozása jól jellemez.

Az oktatási részleg fő témái a tanulásához való jog és az oktatás megújítása. A Nemzetközi Oktatásszervezési Intézet folytatja információ-terjesztési és kutató tevékenységét, s az idén kezdődik — az ENSZ második fejlesztési évtizedének keretén belül — az UNESCO hosszútávú programja a természet- és műszaki tudományok oktatásának kérdéseiről. 1973-ban két nagy értekezletet is tartanak az oktatás tárgykörében: összeül az európai tagországok oktatásügyi minisztereinek második konferenciája, és nemzetközi konferenciát rendeznek az ifjúság állásfoglalásáról az oktatás, a tudomány, a kultúra és az információ kérdéseiben.

Az év folyamán az afrikai tagországok regionális értekezletet tartanak a tudomány és a technika felhasználásáról az országfejlesztésben; megtartják az ázsiai kulturális miniszterek regionális konferenciáját; nemzetközi szakértői konferenciát hívnak össze az oktatási, tudományos és kulturális jellegű vizuális és auditív anyagok nemzetközi terjesztése, illetve importja kérdéseinek a megtárgyalására.

1973-ra tervezik *A kultúrák és az idő* című, a történelem fogalmával kapcsolatos elméleteket feltáró kiadvány megjelentetését (1974-ben ezt *Az idő és a filozófiák* című kötet követi).

A természettudományos program legfontosabb pontjai közé tartozik a tudományos és műszaki információ világszervezésének (UNISIST) a megvalósítása, valamint az ember és a bioszféra kölcsönhatásainak a kutatása (MAB). Az UNESCO továbbra is feladatának tekinti az információk szabad terjedésének és nemzetközi cseréjének a megvalósítását. A kommunikációs kutatások folytatják az 1971-ben meghirdetett téma kidolgozását („az információs eszközök és az ember által a társadalomról kialakított kép”).

MILITARIZÁLT FELSŐOKTATÁS (Étudiants du monde, 1972. 7.)

Az utóbbi évtizedben az Egyesült Államokban a militarizálás olyan méretet öltött, amely a legborúlátóbb jóslatokat is felülmúlja. A mintegy 8 millió amerikaiaknak „kenyeret adó” hadiipar ma nemcsak a nemzetgazdaság valamennyi ágának vált komponensévé, de a társadalmi élet összes szférájára befolyást gyakorol. Eugen McCarthy szenátor találón fogalmaz: a növekvő katonai kiadások nemcsak a külső agressziót, de a befelé irányuló gyarmatosítást is szolgálják, és lehetővé tették, hogy a Pentagon fokozatosan birtokába vegye az ország kül- és belpolitikáját, gazdasági életét, a felsőoktatást stb.

A tudomány közvetlen termelőerővé válásának korában a felsőoktatás és a tudományos kutatás társadalmi státusa és szerepe olyan irányban módosul, amely indokoltan kelti fel a katonai körök érdeklődését. A katonai-ipari komplexum behatol a felsőoktatásba, kialakul a katonai-ipari-egyetemi komplexum. Ilyen körülmények között illúzióvá foszlott a felsőoktatás autonómiájának, politika-mentességének dédelgetett eszméje. A prostitúció szemérmetlen nyíltsággal folyik, a látszatok megőrzésére sem vigyáznak már: a Columbia Egyetem 22 tagú szenátusából 16-an nem „belső emberek.” (A Pentagon nagy szállítóinak részvényesei, a katonai-ipari komplexum tipikus képviselői, vagy a CIA kötelékébe tartoznak.) A Michigan egyetem rektora így jellemzi a helyzetet: „Egyetemünk és felsőoktatási intézeteink védelmi rendszerünk bástyái, amelyek államunk és életmódunk megvédésében éppen olyan fontosak, mint a szuperszonikus bombázógépek, a nukleáris tengeralattjárók vagy az interkontinentális rakéták.”

Az egyetemek képezik ki a „halál iparának” milliós szakember-gárdáját, végzik a katonai jellegű kutatások legnagyobb részét, amely saját kutatási munkájuk mintegy negyötödét alkotja. A felsőoktatási intézetekben végzett katonai kutatások értéke 1965-ben 510 millió dollárra rúgott az 1961-es 258 millióval szemben. A felsőoktatás a Pentagon üzletfeleinek élvonalába került. Vadházasságok újabb aspektusa az úgynevezett ROTC-program (Reserve Officers Training Corps), amelynek megfelelően tartalékos tiszteket toboroznak az egyetemi hallgatók közül. Az anyagi csábítás óriási: 120–300 dolláros havi „ösztöndíjat” folyósítanak a jelentkezőknek.

Az amerikai közvélemény időzített

bombáját az a botrány robbantotta, hogy Vietnamban egyetemi laboratóriumokban kikísérletezett kémiai és baktériumfegyvereket vetettek be. Peldátlan felháborodást keltett az a tény, hogy „az Alma Mater gyilkosok lakájává szegődött”.

1966 végén, 67 elején számos egyetem diákjai tiltakoztak az ROTC-ügynökök tevékenysége ellen. 1968-ban a Columbia diákjai érvénytelennek nyilvánították az egyetemnek a Pentagonnal kötött szerződéseit. Egy nagy háborúellenes mozgalom kezdeteit jelezték ezek az akciók, amelyek a tudományos kutatók 1969. márciusi országos sztrájkjában érték el a tetőfokot. A mozgalom gyakorlati eredményei: 21 egyetem felbontotta, számos intézmény pedig jelentősen korlátozta a katonai kutatásokra vonatkozó szerződéseit. 1968–69 között a ROTC kötelekibe tartozó egyetemi hallgatók száma 212 ezerről 158 ezerre csökkent.

A felsőoktatás és az egész társadalmi élet brutális militarizálásával szembe forduló diákmozgalmak friss levegőt lehelték az egyetemek termeibe, felrázták a tudósok lelkiismeretét, arra készítették őket, hogy újrafogalmazzák az emberiség jelene és jövője iránti megnövekedett felelősségüket.

PENDERECKIT HALLGATVA (Perspectives polonaises, 1972. 10.)

Az okos, hozzáértő és elfogulatlan cikkíró, Zygmunt Mycielski, nemcsak Krzysztof Penderecki, igen népszerű avantgarde-zeneszerző munkásságát veszi szemügyre, de egyben a kortárs zeneművészet megítélésének szempontjait, méltányosságát, objektívitasát boncolgatja.

Penderecki műveinek bemutatóira nem lehet jegyet kapni; másrészt a Lengyel Tudományos Kiadványok Enciklopédiája (1962) meg sem említi nevét. A Harmadik Varsói Zenei Őszön (1959) mutatkozott be a *Strophes*-fal. Ezt követte az *Idő és csend dimenziói* (1960), majd a nálunk is bemutatott *Threni* (1961).

Van-e értelme a népszerűséget és a dicsőséget az értékrenddel összevetni? — teszi fel a kérdést a szerző. „Nem lehet mindenki számára kielégítően megjelölni, mi a művészet értéke, még az írásmód belső tulajdonságáig menően sem.” Azt kell tapasztalunk — állítja Mycielski —, hogy a hangjegyzírás nem magyaráz meg semmit a technikán kívül, melynél csak kezdődik a zene. Ha meghatározhatnók a zenét, azt is megállapíthatnók teljes bizonyossággal, hogy jó-e vagy rossz. Gyakran hallunk olyan mű-

ről, mely »kétségbevonhatatlan művészi értéket« képvisel. Kétségbevonhatatlan? Kinek, mikor és hol? Ki dönti el? A hozzáértők? A századokkal csak az egyre erőszakosabb, egyre durvább hanghatásokra lettünk érzékenyek — állítja a szerző.

Egyrészt nem érzékeljük az egykori, temperálatlan hangsorok sokféleségét, melyekben minden szekund-lépés különbözött, s amelyekben az abszolút magasság alapvető szerepet játszott. A dodekafónia megszüntette a hangsor magasság-értékeinek különbségeit, a hangjegyek fontosságát egy színvonalra redukálta, az megszűnt különböző lenni. Hasonló történik a ritmikus lüktetéssel. Ahogyan nincs két egyforma falevél, két ritmikailag egyforma hang sem létezett. Ezt csak a gép hozhatta létre. Dehát akkor mi-
ben kell a zenét látnunk, melynek lényege a változatosság, az élet? A zenei hang fontossága egész sor tényezőtől függ, melyek együtthatalma hozza létre a zenei dialógust, vonalakat, akkordok sorozatát.

Nem kevésbé kínos a hozzáértésről szólni, annál inkább, minél később mérjük le, milyen rétegek hatolnak intellektuális erőfeszítéseink a zene hallgatásakor. „Mennyi ideig élvezzük az ismétlések örömét, s az mikor szűnik meg, hogy megszokássá válják, vagy éppen elmélyüléssé? Mennyi ideig uralkodik egy meghonosodott formula, egy zenei frázis, lehetővé téve számunkra, hogy elkülönítsünk stílust és stíluskorszakot? Egy bizonyos, a formulák és frázisok uralmi ideje egyre rövidebbé, az újdonság sürgető szükséglete egyre uralkodóbbá válik.“

A vonó fájával való pattintgatás a húrokon látszólag improvizált alakzatok létrehozása, a regiszterek, clusterok, elszigetelt hangok bevonása nem stilisztika-

kai paradoxonok megalkotását célozza Pendereckinél. A szimmetrikus ritmus-felosztással és a hangok félreérthetetlen magasságával való szakítás, valamint a szabad zenei folyamat bevezetése, melynek során az előadó kiválaszthatja a hangokat, ritmusképleteket, egészen a többé-kevésbé pontos, grafikailag ábrázolható zenei tendenciák jelöléséig, ma már hitelesített zenei nyelvet jelent. Arra kényszerít bennünket, hogy megkérdezzük önmagunktól, mi a művészet helye itt és ma.

Tizennégy év alatt Penderecki mintegy 30 művet komponált. Alkotói egyéniségének immár jól meghatározható körvonala van. *Lukács passiója* az első nagy freskó; megírása egy gigantikus vásári áru létrehozásának veszélyével fenyegetett. „Minden nagy téma magában hordja ezt a kockázatot.“ — Pendereckire vonatkoztatva: a nehézségek sokirányúsága megengedi az írásmód „tágabb értelmezésű“ használatát.

Hallásunk megváltozott a XVIII. század első fele, Bach óta. Minden megváltozott, és egy szorongással teli világban Penderecki a régi modellek (például a passiók) változatosságához és tartalmához kanyarodott vissza, megállapítva rendkívüli korszerűségüket.

„A zenei modell éppoly ingatag, mint a világ modellje. A zene igényli a legnagyobb fegyelmet. Az a tény, hogy hallásunk természetesnek fogad el egy kitalált konstrukciót, a legnagyobb paradoxont jelenti. Nehéz elhinni, hogy napjainkban létrehozható olyan mű, amely nem kitaláltként, hanem természetesnek hat.“

Próbáljuk meg a változatos, modern zenei invencióban a nem-modoros, értékes, élő zenét felfedezni.

Kotsis Nagy Margit: Kompozíció

